

سیاه چشمان آسمان

شاهین ها پرندگان تیز پرواز
سراسر ایران هستند

عباس عاشوری

■ آخرین کشتی، دیدنی ترین است. دو پهلوان با هم کشتی می گیرند تا قهرمان سال

گرچه این احتمال هم وجود دارد که آنها واقعا کمیاب نباشند و به خاطر کمبود مطالعات پرندشناسی در مناطق یاد شده این گمان در مورد آنها می رود. البته بعضی هایشان بدون شک کمیابند، مانند شاهین آمو که در زمستان ۱۳۸۷ در چابهار برای اولین بار در ایران دیده شد.

شاهین های ایران به گونه دیگری هم تقسیم بندی می شوند؛ درشت جثه و کوچک جثه. شاهین ها اندازه شان از ۴۰ سانتی متر که بالاتر رفت، جزء درشت ها به حساب می آیند؛ «بالابان»، «بحری»، «شاهین بلوچی»، «شاهین» و «لاچین» از همین دسته اند. بقیه گونه ها شامل «دلیجه»، «دلیجه کوچک»، «شاهین دودی»، «شاهین آمو»، «شاهین باسرخ»، «شاهین سرخانی»، «لیل» و «ترمتای» هم که اندازه بدنشان کمتر از ۴۰ سانتی متر است، از دسته کوچک جثه ها هستند. بالابان و بحری نه تنها به خاطر اینکه صاحب بزرگترین جثه ها هستند بلکه به خاطر سرعت رعد آسای پرواز و نحوه و حالت بدن هنگام شکار به خصوص میان شیوخ عرب و قوش بازان حرفه ای معروف ترند.

■ درنگی برای فرار نیست! خود طعمه هم تا لحظاتی نمی فهمد چه بلایی سرش آمده؛ بلایی که با سرعت ۲۹۰ کیلومتر بر ساعت از آسمان روی سرش نازل شده؛ آن قدر که اصلا فرصت نمی کند شکارچی اش را ببیند، چه برسد به اینکه سر نسبتا سیاه، سطح پشتی خاکستری سربی و سطح شکمی سفید با راه راه عرضی سیاه و باریک این شاهین را تشخیص دهد. بحری، با نام علمی (*Falco peregrinus*) به محض انتخاب طعمه، در یک چشم به هم زدن با بال های تقریبا بسته مثل تیری که از چله کمان رها شده، خود را روی سر شکارش می رساند. گاهی هم بحری با تعقیب و گریز طولانی و گاهی از نقاط کور به شکارش حمله می کند و با چنگال های قوی و قلاب مانندش در ضربه اول، شکار را قطع نخاع می کند. بعد طعمه را با یک پا می گیرد و با منقار کوتاه، نوک تیز، قوی و قلاب مانندش گردن آن را از پشت جدا می کند. سپس پرهای شکار را می کند و به راحتی گوشتش را از بدن جدا می کند و می خورد. اولین جایی که از شکار خورده می شود، مغز، خون و گوشت سینه است که غذای مورد علاقه شاهین هاست. پرندگان، پستانداران کوچک مثل موش و سنجاب، سوسمار و حشرات در اولویت های غذایی بحری قرار دارند. برای آنها فرق ندارد پرنده آبی باشد یا کنار آبی یا خشکزی. حتی دیده شده که به پرنده های آبی ای مانند «آنقوت» که جثه اش دو برابر شاهین است حمله و شکارشان کرده اند. نوار سیبلی پهن و تیره روی صورت، ویژگی دیگر چهره این شاهین است که به خاطر آشیانه سازی روی لبه

می‌کند. فرق دیگر آنها با دلیجه همین است که دلیجه در تمام فصول و در همه جای ایران دیده می‌شود و روی صخره‌های بلند، ساختمان‌ها، در شکاف درختان و آشیانه متروک کلاغ و زاغ آشیانه‌سازی می‌کند. شاید حضور بیشتر دلیجه در اطراف شهرها و روستاها باعث شده که بین مردم شناخته‌شده‌تر از دیگر شاهین‌ها باشد. پرندگانی با ظاهر آرام و رفتاری مظلومانه که اغلب روی تیرها و سیم‌های انتقال برق می‌نشینند و با نوع پرواز خاصشان که در جایی به‌صورت ایستا بال می‌زنند و به راحتی قابل تشخیصند. تغذیه از حشرات و خزندگان کوچک در کنار نوع پرواز، این باور را که این شاهین از بستگان شاهین‌های تندخوی شکارچی است را کمی مشکل می‌کند. دلیجه، شاهین پاسرخ و به ندرت دلیجه کوچک از شاهین‌هایی هستند که برای شکار مدت زمانی درجا بال‌زنی می‌کنند، شیوه پروازی که در اصطلاح پرنده‌شناسی به آن Havering می‌گویند. در این حالت سر و دمشان را به سمت پایین می‌گیرند و مرتباً بال می‌زنند و سپس برای شکار موش، سوسک و غیره روی زمین فرود می‌آیند.

پاسرخ‌ها هم شاهین‌های کوچک‌اند اما دیگر ایرانیان که با ۳۰ سانتی‌متر اندازه بدن اغلب از حشرات در حال پرواز تغذیه می‌کنند. پاسرخ‌نر، خاکستری تیره و پرهای ران و زیر دمش قرمز رنگ است و پرنده ماده زیر تنه قرمز اخراپی، سر قرمز با حلقه دور چشم سیاه و تنه‌ای خاکستری‌رنگ دارد. پاسرخ‌ها هم اجتماعی‌اند و اغلب در دسته‌های کوچک در دشت‌های درخت‌دار، کشتزارها و تالاب‌های با پوشش بوته‌ای زندگی می‌کنند. اما شاهین‌ها – چه مغرورهای تنها و چه اجتماعی‌ها – روی مکان تخم‌گذاری و بعد هم روی خود جوجه‌ها بسیار حساسند و این خصوصیت مشترک همه آنهاست.

دشمن و همسایه دشمنی کلاغ و شاهین دیرینه است. شاهین‌ها از آشیانه کلاغ و زاغی استفاده

گل‌های گنج‌بری <

زائران امامزاده در زیر سقفی از آیینه و نقش و نور و در کنار گوی و ماسوره‌های زرین، با خدایشان راز و نیاز می‌کنند. هنرمندان تبریزی و اصفهانی معاصر هرچه از اجداد هنرمندانش آموخته بودند، در طبق اخلاص گذاشته‌اند و گل و بوته‌های گچبری را درعکس: محمدرضاشاهرخی نژاد

گل‌های گنج‌بری <

زائران امامزاده در زیر سقفی از آیینه و نقش و نور و در کنار گوی و ماسوره‌های زرین، با خدایشان راز و نیاز می‌کنند. هنرمندان تبریزی و اصفهانی معاصر هرچه از اجداد هنرمندانش آموخته بودند، در طبق اخلاص گذاشته‌اند و گل و بوته‌های گچبری را درعکس: محمدرضاشاهرخی نژاد

■ آخرین کشتی، دیدنی‌ترین است. دو پهلوان با هم کشتی می‌گیرند تا قهرمان سال مشخص شود. برای همین همه سکوه‌های گود پر از تماشاچی می‌شود

می‌کنند و آنها نیز به تخم و جوجه پرندگان شکاری دستبرد می‌زنند که این سبب‌ساز کینه و دشمنی تاریخی آنهاست. هر وقت که پرنده شکاری به قلمروی کلاغ‌ها نزدیک می‌شود، آنها گروهی به پرندگان شکاری حمله می‌کنند و برعکس. اغلب شاهین‌ها فقط یک‌بار در سال و آن‌هم در همان مکانی که از سال‌ها پیش در آنجا تخم‌گذاری را آغاز کرده‌اند، تخم می‌گذارند. اواسط اسفندماه برای شاهین‌های بومی ایران و اواخر فروردین تا اوایل اردیبهشت‌ماه برای شاهین‌های مهاجر تابستانه مثل لیل، فصل آشیانه‌سازی و جوجه‌آوری است؛ آشیانه‌هایی که ۲۸ تا ۳۵ روز میزبان یک تاشش تخم‌بجری می‌شوند تا جوجه‌های نارس (Altricial) با چشمان بسته و بدن خیس به دنیا بیایند. والدین برای جوجه‌های ضعیفشان آن قدر غذای زود‌هضم می‌آورند که در همان دو-سه روز اول وزنشان دو-سه برابر می‌شود. جوجه شاهین‌های کوچک‌جثه چهار هفته و جوجه شاهین‌های درشت‌جثه هفت تا هشت هفته بعد آماده پروازند و هنگام تجربه‌های جدید فرا می‌رسد. آنها همراه والدین آشیانه را ترک می‌کنند و خیلی زود پرواز و شکار را یاد می‌گیرند. از این پس تنها و مغرور و کم‌تجربه زندگی جدید را شروع می‌کنند. تجربه کم‌گاهی کار دست آنها می‌دهد و هنگام شکار به سیم‌های برق و تلفن و موانع دیگر برخورد می‌کنند و آسیب‌های جدی می‌بینند. واقعیت این است که مهم‌ترین دشمن شاهین‌های جوان، انسان است. قوش‌بازی، پرورش و تربیت شاهین‌ها برای شکار پرندگانی مثل هوبره، کبک، بلدرچین و غیره مهم‌ترین انگیزه تعارض انسان به زندگی شاهین‌هاست. شاهین‌ها هم عضوی از چرخه بزرگ طبیعت هستند با

وظیفه‌ها و نقش‌هایی که فقط بر گردن آنهاست. کاهش و کنترل جمعیت پستانداران کوچک، خزندگان، حشرات و حذف گونه‌های بیمار از چرخه اکوسیستم‌ها قسمتی از این وظیفه است. حتی جمعیت بسیاری از حیوانات متکی بر حفظ جمعیت و تنوع شاهین‌هاست. مثلاً «عروس‌غاز»‌ها در سیبری آشیانه خود را از ترس حمله «روبه‌قطبی» در نزدیکی آشیانه بحری و در پناه آن می‌سازند و روباه قطبی از ترس منقار و چنگال‌های تیز بحری جرات نزدیک‌شدن به قلمرو و آشیانه آنها را ندارد. این همزیستی بین بحری و عروس‌غاز به نفع عروس‌غاز تمام می‌شود، گرچه بعد از تولد جوجه‌ها بحری خود تهدیدی برای آنها محسوب می‌شود. شاهین‌ها در ایران در فهرست گونه‌های تحت حمایت و حفاظت هستند. هرچند متأسفانه صید شاهین‌های درشت‌جثه توسط بازگیران در تمام کشور و بیشتر جنوب، گرفتن و رام کردن شاهین‌های کوچک‌جثه برای به دام انداختن شاهین‌های بزرگ‌جثه، برداشت جوجه‌ها از آشیانه، استفاده از سموم شیمیایی در کنساورزی، کاهش غذا و تخریب زیستگاه‌ها، همه و همه بالای جان شاهین‌ها شده و نسلشان را تهدید می‌کند. از بین شاهین‌های ایران تا همین چند سال پیش تنها دلیجه کوچک در فهرست سرخ‌اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت (IUCN) و در طبقه آسیب‌پذیر (VU) قرار داشت، اما از سال ۲۰۰۷ میلادی بالا‌بان هم اضافه شد و حتی در طبقه «در خطر انقراض» (En) قرار گرفت و این زنگ خطری برای محیط‌زیست سرزمین ماست؛ خطری که نیاز به حمایت بیشتر از این پرندگان دوست‌داشتنی را پررنگ‌تر از همیشه نشان می‌دهد.